

חלק רביעי לחימה ונקם

פרק י

הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

בשעה שבאו קבוצות הלוחמים הראשונות מגיטו קובנא ליערות רודניקי (נובמבר—דצמבר 1943) עדיין היה הגדוד הקובנאי שקלט אותן, בבחינת גרעין בלבד של גדוד פארטיזאני. היו בו שניים—שלושה צנחנים סובייטיים, וביניהם מפקד הגדוד, קוסטיא ראדינוביסמירנוב, וקבוצה לא־גדולה של חיילים וקצינים מן הצבא האדום—רוסים ואוקראינים לפי מוצאם— שנמלטו מן השבי ופעלו זמן־מה כפארטיזאנים משוטטים ביערות ליטא, ולבסוף הצטרפו לבסיסים שביערות רודניקי. זה היה הרכבו של הגדוד הקובנאי באותו זמן. אך גדוד זה היה רק חלק מן ה"בריגאדה הפארטיזאנית הליטאית", ולזו, וכן לתנועה הפארטיזאנית הליטאית, היתה כבר היסטוריה ארוכה למדי.

התנועה הפארטיזאנית הליטאית היתה שלוחתה של התנועה הפארטיזאנית הסובייטית. אולם שלוחה זו פעלה, בייחוד בשלבי התפתחותה הראשונים, בתנאים קשים מאוד, ושני גורמים לדבר זה: (1) התנועה הקומוניסטית היתה לפני המלחמה חלשה ודלת שרשים בעם הליטאי. התקופה הקצרה של השלטון הסובייטי—שנה אחת בלבד—לא הספיקה לה כדי להרחיב את השפעתה, וחלקים גדולים של העם הליטאי על כל שכבותיו התנגדו לסובייטים וציפו לגירושם; (2) ארץ ליטא נכבשה כולה, תוך ימים מועטים, מייד בתחילת המלחמה, ולא היתה שהות לתת את הדעת על הכנת קרקע למחתרת קומוניסטית.

הידיעה על פלישת הגרמנים לשטח ליטא באה לראשי השלטון הסובייטי בארץ זו כאפתעה גמורה. ובטרם הספיקו להתאושש כבר נשקפה סכנת כיבוש לקובנא הבירה, שהיתה רחוקה מן הגבול לא יותר מ־60 ק"מ, ובמקומות רבים נראו ניצנים של התקוממות. לא נשאר לפנייהם אלא לפנות מייד את אנשי המנגנון המפלגתי והשלטוני מכל שטחי ליטא ולהעבירם לפנים בריה"מ. הפינוי התחיל כבר בערב שלאחר יום הפלישה והתנהל בכל הדרכים והכבישים המובילים מזרחה¹. וכך ברחו למרכזה של בריה"מ רבבות אזרחים (הרבה מהם יהודים) מכל שכבות העם: איכרים ופועלים פשוטים, משכילים, פעילי המנגנון, פקידים פשוטים ובכירים, ותיקי המפלגה וחברי הממשלה הליטאית הסובייטית.

1. על עניין הפינוי ראה קוסקא, עמ' 6 ואילך, וכן בילוויצ'וס, עמ' 37—43. רק מקובנא עצמה יצאו ביום ראשון בערב, אור ליום 23 ביולי 1941, כ־500 אנשי קומסומול (וירשולים, עמ' 15, 28—30), אך חלק מהם נאלץ לחזור לקובנא.

חלק רביעי: לחימה ונקם

רובם הגדול התרכזו במחוז איוואנונו, בערים גורקי ויארוסלאוול. הם הועמדו תחת פיקוחם של השלטונות הסובייטיים המקומיים ושל ראשי השלטון הסובייטי הליטאי. עניינם של הללו היה לדאוג לכך, שחלק גדול ככל האפשר ממפוני ליטא יגויסו למלחמה בפולש הנאצי ולמאבק למען "גירוש הפולשים הפאשיסטים מאדמת המולדת הליטאית". גיוס זה היו לו מלכתחילה שתי מטרות: הקמת דיוויזיה ליטאית סדירה בתוך הצבא האדום², והכנת גרעין של פעילים, שבבוא היום יוצנחו לליטא הכבושה לשם ארגונה וניהולה של מחתרת ליטאית סובייטית לוחמת. למטרה השנייה היה צורך באנשים מסוג מיוחד: נאמנים בלי גבול למשטר הסובייטי ולמפלגה הקומוניסטית, אמיצי לב ובעלי מומחיות בהלכות מחתרת ומלחמה פארטיזאנית. שהרי ברור היה, שאנשים אלה יאלצו לפעול בתנאי מחתרת קשים ביותר. ומכיוון שהן הצמרת הסובייטית במוסקווא והן ראשי השלטון הסובייטי בליטא ראו בכך את תפקידה העיקרי של המפלגה הקומוניסטית הליטאית, הועמד בראשה המזכיר הכללי של הוועד המרכזי של מפלגה זו, אנטאנאס סנייצ'קוס, האישיות המרכזית בתקופת השלטון הסובייטי.

מחתרת לוחמת, מאורגנת "מלמעלה"

מן המקורות העומדים לרשותנו מסתבר, כי כקו מנחה לסנייצ'קוס במיבצע זה של הקמת המחתרת הליטאית "מלמעלה" שימש נאמו המפורסם של סטאלין מיום 3 ביולי 1941, שכלל פיסקה מיוחדת על המלחמה הפארטיזאנית בעורף האויב³, או הוראות שהתבססו על נאום זה.

ב-10 באוקטובר 1941 פרסם סנייצ'קוס, "ראש המטה של התנועה הפארטיזאנית הליטאית", כרוז לבני העם הליטאי שבשטח הכיבוש הנאצי, ובו קרא להם להתנגד בכל הדרכים לשלטונות הכיבוש, להקים ועדים למלחמה בכובש, להתנפל על יחידות הצבא הגרמניות ועל מטותיהן, לחבל בעורקי התחבורה והאספקה, לנתק את קווי הקשר, לפוצץ גשרים ורכבות, להשמיד את מחסני האספקה והנשק של הצבא הגרמני ולעזור לפארטיזאנים⁴.

לא ברור אם ובאיזו מידה הגיעה קריאתו של סנייצ'קוס לאלה שהופנתה

2. סקירה על המניעים להקמת הדיוויזיה הליטאית, מבנה ומשקלם של הלוחמים היהודים בתוכה, ראה מאמרו של י. ליטבק "הדיוויזיה הליטאית" (רכוז הלוחמים היהודים הגדול ביותר במלחמת העולם השנייה), גשר, אוקט' 1960.

3. "באזורים שנתפסו על ידי האויב יש להקים גדודי פארטיזאנים של פרשים ורגלים וקבוצות חבלנים, לשם מאבק ביחידות הצבא של האויב, לשם הבערת המלחמה הפארטיזאנית בכל אתר ואתר, לשם פיצוץ גשרים ודרכים, חבלה בקשר החוטי והאלחוטי, והבערת יערות, מחסנים ומחנות. באזורים הכבושים יש ליצור תנאים ללא-נשוא לאויב ולכל משרתיו, לרדוף אותם ולהשמידם על כל צעד ושעל, לשים לאל כל מעשה ממעשיהם...". ראה: אוצ'רקי, עמ' 137.

4. סק"ג, עמ' 30; וירשולים, עמ' 59.

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

אליהם, כלומר לעם הליטאי, ובייחוד לקומוניסטים הליטאים ולפעילי המנגנון הסובייטי בליטא, שלא נמלטו לבריה"מ. ידוע לנו על שתי קבוצות של מחתרת קומוניסטית, שפעלו בקובנא בחדשי הסתיו והחורף של 1941, ושהקומוניסטים מן הגיטו קשרו עמם קשרים: קבוצה של אנשי המנגנון, מקצתם אזרחים סובייטים, שהגיעו מברית המועצות בימי השלטון הסובייטי, כדי "להדריך" את המשטר החדש, וקבוצה של קומוניסטים ליטאים ובראשם פ' מאליי-נאוסקאס⁵. מטרתן של שתי הקבוצות היתה לחימה פארטיזאנית בכובש, אך שתיהן נכשלו עד מהרה, בעיקר מחמת יחסה העוין והבוגדני של האוכלוסיה הליטאית, וחוסלו ע"י הגסטאפו.

סנייצ'קוס וחבריו לא הסתפקו בכרוזים. באותו זמן בערך הוחל בגיוס המוע"מדים להצנחה בליטא. בקרב הקומוניסטים הליטאים הוותיקים ובני הנוער הקומוניסטי הליטאי שפוננו לבריה"מ אורגנו קורסים מיוחדים להכשרה פארטיזאנית, ואף ניגשו לעצם פעולת ההצנחה⁶. קורסים מעין אלה ארכו מ-3 ימים ועד 6 שבועות⁷. המועמדים למדו בהם את מלאכת הצניחה ממטוסים, חבלנות (כיצד לפוצץ פסי רכבת וגשרים, להעיף רכבות במרוצתן, לחבל בשדות תעופה ובשאר יעדים צבאיים), התנהגות בעורף האויב (כיצד לרכוש תעודות של השלטונות הגרמניים, להתקשר עם קומוניסטים, לרכוש אמון האוכלוסיה, לגייס אנשי-קשר ומודיעין), טופוגראפיה ומודיעין. בתי ספר מיוחדים הכשירו אלחוטאים ומומחים לחבלה ולהדרכת אנשי מחתרת בחבלנות, וכן מדפיסים ועורכי עיתונות מחתרת וכדומה.

החדרת פעילי-המחתרת לשטח ליטא התחילה כנראה עוד בסתיו 1941. המיבצע הראשון הידוע לנו היה של קבוצה בת 3 אנשים, שבראשה עמד איש הוועד המרכזי איציק מסקופ (מסקופאס-אדומאס)⁸, יהודי, וחבריו היו שקלריס ווידוויזנאס — אף הם חברי המוסדות המרכזיים של המפלגה הקומוניסטית הליטאית⁹. לפי הסברה הסתננו אלה לעורף הגרמנים דרך קווי החזית, ומגמת-פניהם היתה למחוז רוקישקיס. הקבוצה אבדה סמוך להסתננותה ועקבותיה לא נודעו. סנייצ'קוס וחבריו היו כנראה מודאגים מאוד מגורלה של הקבוצה. על כמה וכמה קבוצות שהוצנחו בליטא במשך 1942 הוטל לחפש אותה. אך כל החיפושים עלו בתוהו¹⁰. רק לאחר המלחמה נודע, שאנשיה נספו בקרב עם כוחות אויב עדיפים.

5. ראה למעלה, עמ' 98. 6. קוטקא, עמ' 5. 7. דיקסון, עמ' 72—73.

8. איציק (יצחק) מסקופ, יליד 1907, היה חבר מרכז המפלגה הקומוניסטית הבלתי-ליגאלית בליטא, מאז 1935. נודע בפעילותו בשביתה הגדולה בקובנא ב-1936. (ראה קובץ *Kaunas*, בעריכת A. Medonis, קובנא 1960, עמ' 32, 48).

9. וירשוליס, עמ' 77.

10. בדו"ח האינזואץ-גרופן מיום 27 בפברואר 1942 נאמר, כי "בווילנא נעצרו אישים

חלק רביעי: לחימה ונקם

קבוצת הפעילים הראשונה, שההצלחה האירה לה פנים לפחות במקצת, היתה זו שהוצנחה בתחילת קיץ 1942 ביערות סקארבוֹצ'יאן, לא רחוק מן העיירה באלטוֹי־ווקה, כ־15 ק"מ דרומית־מערבית מוויילנא¹¹. עיקר המשימה שהוטלה על קבוצה זו היתה כנראה ענייני מודיעין. היא ייחדה את פעילותה לאיסוף ידיעות צבאיות. היא הביאה עמה משדר, ובמשך זמן־מה קיימה קשר ישיר עם מוסקווא. בשלהי הקיץ נתקל צבי רוזינוביץ מגיטו וילנא, חבר הארגון הלוחם פפ"א, באחד מאנשי הקבוצה. הצנחנים הופתעו לשמוע על קיומו של ארגון לוחם בגיטו, אך נזהרו תחילה להדק את הקשרים עמו. לבסוף נמצאה דרך לשיתוף־פעולה, בעיקר בתחום המודיעין. אותם אנשי פפ"א, שהועסקו על ידי הגרמנים במקומות־תצפית נוחים בוויילנא ובסביבותיה, התחילו אוספים באורח שיטתי ידיעות על תנועת הצבא, על בואן וצאתן של הרכבות וטיב מטעניהן, על מיקום היעדים הצבאיים בשטח וכדומה. החומר הועבר לצנחנים, והללו העבירו את הדינים־וחשבונות המפורטים באמצעות המשדר למוסקווא. ברם, כעבור זמן־מה נפסק הקשר עם מוסקווא, והצנחנים לא הצליחו לחדשו. בעטיים של מלשינים נודע מקום מחבואם לגסטאפו. יום אחד כותרו על־ידי יחידת שוטרים חזקה, ואחרי קרב עז נהרגו כולם. יחס האמון המופרז, שרחשו לאוכ־לוסיה הכפרית שבקרבה מצאו מחסה, היה בעוכריהם¹².

אחר־כך הלכו ורבו ההצנחות לשטחי ליטא הכבושה. לפי מקור סובייטי אחד הוחדרו לשם עד אוקטובר 1942 לא פחות מ־12 קבוצות לוחמים, שמנו יחד 126 "פעילים מפלגתיים, קומסומוליים ומועצתיים"¹³. חלק לא מבוטל של פעילים אלה היו יהודים¹⁴. במאי 1942 הוצנחה קבוצת פעילים, שהגיעו לקובנא לשם

מפורסמים מתקופת הבולשוויקים, שזה עתה חזרו מבריה"מ. חלק מן הגעצרים פעלו ביערות איוונאי ובאבטאי, וזוינו על ידי מי שהיה ראש מועצת האיזור באבטאי" . . . (Ereignismeldungen, etc., מס' 172, ארכיון "יד ושם", IM/1769). אך לפי בילוחי־ז'וס (עמ' 113), היה תאריך בואה של הקבוצה המדוברת מאוחר יותר מן התאריך שבדו"ח (מארס 1943).

11. א' סוצקווער: פון ווילנער געטא. עמ' 166; השווה ספר הפרטי־זנים היהודים, כרך א', עמ' 26; מ' דבורז'צקי: ירושלים דליטא במרי ובשואה, עמ' 371.

12. השווה עדות אבא קובנר, למעלה, עמ' 125—126.

13. וירשוליס, עמ' 77. ס"ה הועברו לאדמת ליטא עד סוף 1942 כמאתיים צנחנים ומסתננים מבעד לחזית ("הכיבוש ההיסטורטי" וכו', עמ' 263). 2 דיוורסאנטים ליטאים, שהוחדרו לליטא באותו זמן כדי לפעול בעיר מולדתם קובנא, נתגלו כעבור זמן קצר ע"י הגרמנים ונורו במצודה התשיעית (וירשוליס, עמ' 37—39). על הצנחות סובייטיות בפרק זמן זה מודיעים גם דו"חי האינזוא־גרוֹפן מס' 182, 183, 190, 191 (Ereignismeldungen, etc., ארכיון "יד ושם", IM/1769).

14. מלבד שמותיהם של ה' זימאן (יורגיס), גסיה גלזר (אלבינה), לייב סולומין (פטרר־ביץ') ואיציק מסקופ (אדומאס־מסקופאס), שהוזכרו כבר, נודעו לנו מהמקורות

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

מילוי משימה מיוחדת של הפיקוד הצבאי הסובייטי¹⁵. בחודשי יולי-אוגוסט 1942 בוצעו כמה הצנחות: באיזור טרוק הוצנחו "אפונינאס", לשעבר המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית במחוז טרוק (נודע בכינויו הליטאי "פטרס"), ואתו עוד כמה פעילי המפלגה של אותו מחוז, כגון: פ' פושאקוב (גניס), ט' מונצ'ונסקאס (שזירבליס), ואחרים, שלימים עמדו בראש מטה החטיבה הפארטיזאנית, שבפיקודו של גניס, ביערות רוניקי¹⁶. ביערות וירז'ונאי במחוז אוטיאן צנחה בהצלחה קבוצת "זיגמאס" עם פ' קוטקא, שהקימה לאחר-מכן את פלוגת הפארטיזאנים "אודרא". ליערות טורז'ונאי, לא הרחק מן הכפר פירמאסי-בודאס שבסביבות קובנא-יונאווא, הוצנחה קבוצה חזקה עם ל' סולומין, שמונה לפני צניחתו למזכיר ראשון של ועד המפלגה המחתרתית למחוז ולעיר קובנא¹⁷.

המחתרת הליטאית בפעולתה

החומר שהגיע לידינו על הקבוצות הנ"ל מאפשר לנו לעמוד על ההנחיות שקיבלו לפני צניחתן, ועל מידת הצלחתן בביצוען¹⁸. חומר מפורט יותר יש על שתי קבוצות, זו של סולומין וזו של קוטקא.

לייב סולומין נתמנה באוגוסט 1942 על ידי מרכז המפלגה הקומוניסטית הליטאית במוסקווא כ"מזכיר ועד המפלגה המחתרתית לעיר ולמחוז קובנא", והוצנח ממטוס יחד עם קבוצת קומוניסטים ליטאים צעירים, ליער טורז'ונאי, 30 ק"מ דרומית-מערבית מקובנא¹⁹. הצניחה היתה מוצלחת, והצנחנים הביאו

שעמדו לרשותנו השמות האלה: ישראל איציקוביץ, רושיאל (או יקותיאל) אלישיב, אלתר קליינר, איסר שמידט (דידיאליס), דוד גוטרמאן (דרוטאס), שמואל איסקין (לאליס), מיכאל קוניסקי, אוריה שוסטר, מיכאל מארקובסקי, דניאל טאוטר, מישא קארצקי, שמאי (סיומקה) יעקובזון, חיים קליבאנסקי, מינה מרשק, מ' מוזס, יאדר ביץ, אברהם יוסלוביץ, מאניה ברנבלאט, דוד מארקובסקי, ישעיהו מארקובסקי, יוסף פיק. גם מבין אנשי המטה העליון של התנועה הסארטיזאנית הליטאית ידועים לנו שמותיהם של אליהו בילוביץ (אחראי על תחנת התשדורת וההצנחות לאדמת ליטא) ולזבא קרוניק.

15. וירשוליס, עמ' 89.

16. במשך הזמן קמו בחטיבת גניס, שכונתה "הבריגאדה הטרוקאית הראשונה ע"ש הנסיך הליטאי הגדול ויטאוטאס" — 4 גדודים: "למען המולדת", "ליטא החפשית", "הניצחון" ו"המשרר". בשורות לוחמיה היו כמה עשרות צעירים וצעירות יהודים מגיטו קובנא וביניהם שברחו ממחנה העבודה בקושידאר (ראה מונצ'ונסקאס, עמ' 23, 305; ראה גם למעלה עמ' 240).

17. אותה שנה עלה מספר היחידות הפארטיזאניות הסובייטיות, שפעלו בשטח ליטא, בס"ה ל-36 ("הכיבוש ההיסטורי" וכו', עמ' 260).

18. ראה אפיוואלא, עמ' 123—124, דברים מפי שומאוסקאס בפני מפקדי גדודים פארטיזאניים, על מטרותיה הצבאיות והפוליטיות של התנועה הפארטיזאנית הליטאית.

19. על-פי סיפורו של אחד ממשתתפי מיבצע זה, פובילאס שטארס, לשעבר אחד

חלק רביעי: לחימה ונקם

אתם נשק, מזון וציוד, לרבות משדר ראדיו, והקימו בסיס פארטיזאני ביער שבסביבות יונאווא. משימת הקבוצה היתה כפולה: פעילות פארטיזאנית מובהקת (פיצוץ רכבות, שחרור שבויים ואסירים פוליטיים, מודיעין), וכן הקמת מחתרת קומוניסטית ואנטי־פאשיסטית כללית בעיר ובמחוז קובנא, וחיזוקם של ארגוני המחתרת הקיימים מכבר. הפעולה הצליחה בשני צדדיה גם יחד, אם כי לא במידה אחת. הוקם גדוד פארטיזאנים "למען ליטא הסוב־ייטית", והפיקוד עליו היה בידי סולומין. כן אורגן "ועד קומסומול" מחתרתית בקובנא, שפעל לפי הוראותיהם של סולומין וקרוליאקוב — אף הוא מזכיר הוועד העירוני והמחוזי של המפלגה. גדוד הפארטיזאנים של סולומין פעל בתנאים נוחים יחסית. אוכלוסיית הכפרים שבסביבת יונאווא היא כמעט כולה רוסית, ומאז ומתמיד היתה השפעת הקומוניסטים חזקה בסביבה זו. כשבאו הגרמנים התנקמו הלאומנים הליטאים ברוסים אלה וערכו בהם טבח. כמעט לא היה בית שיצא שלם מן הרציחות האלה. אך רוסים אלה רובם ככולם הם מכת ה"סטארוביירים", — כת דתית ברוסיה — הידועים כעם קשה־עורף, ומעשי הזוועה של הליטאים לא הכניעום. אדרבה, הם ששו על כל אפשרות של נקמה, וברצון עזרו לפארטיזאנים שהופיעו בסביבה. כל שכן שבין הצנחנים היו אחדים מאנשי המקום, שמשפחותיהם התגוררו בסביבה. המקרה שלהלן יש בו כדי להמחיש את הדבר.

באחד הימים באביב 1943 החליטה מפקדת הגדוד "למען ליטא הסובייטית", כי הגיע הזמן לעשות פעולה פארטיזאנית של ממש: לפוצץ רכבת עם ציוד צבאי גרמני. על הפעולה פיקד סולומין עצמו. הגרמנים כבר ידעו אותה שעה, כי בראש הפעולות הפארטיזאניות באיזור יונאווא עומד סולומין, והם עשו מאמצים נמרצים לתפסו. בכל יישובי הסביבה הודבקו כרוזים עם תמונתו, שהבטיחו פרס של 60 אלף מארק על ראשו של "ראש כנופיית הבאנדיטים". סולומין ואנשיו עשו את ההכנות הדרושות לפעולת החבלה, אך לרוע המזל התפוצץ חומר־הנפץ מוקדם מדי, וסולומין נפצע קשה מהדף האוויר. לא היתה כנראה אפשרות כלשהי להביא את הפצוע לבסיס הפארטיזאנים. ומכיוון שבית הוריו של קרוליאקוב, שהשתתף אף הוא בפעולה, היה לא רחוק ממקום ההתפוצצות, הוחלט להסתכן ולהשכיב את הפצוע באותו בית. מכל המשפחה לא נשארו עוד בבית אלא האב הזקן. הלה לא היסס אף רגע, וקיבל על עצמו את התפקיד המסוכן להחביא את החולה ולטפל בו. בשעת סכנה הסתיר אותו במרתף הבית, שפתחו הוסווה היטב. בקרב אנשי השלטון ועוזריהם במקום נתעוררו חשדות, והתחילו לעקוב אחרי הזקן. פעם התפרצו גרמנים אל הבית,

המזכירים של "ועד המפלגה העירוני המחתרתית" של המפלגה הקומוניסטית: "Подвиги Комсомольцев Литвы", Дружба Народов, Орган Союза Писателей СССР מוסקווא, אוקטובר 1958, מס' 10, עמ' 161—170.

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

חיפשו, אך לא מצאו דבר. אחרי שהלכו, חשב הזקן כי הסכנה עברה, פתח את פתח המרתף, וכבר התכוונן להעלות את הפצוע לחדרו. אך שוב נשמעו דפיקות חזקות בדלת. בלי לאבד את עשתונותיו סגר הזקן את פתח המרתף, העמיד עליו שקים וחביות ופתח את הדלת. נתברר, שאלה היו שוטרים ליטאים שסייעו בידי הגרמנים במצוד. התמהמהותו של הזקן לפתוח עוררה את חשדו־תיהם, שהוא מסתיר משהו. הם עשו חיפוש בבית, והגיעו אף לחביות ולשקים שהסתירו את פי המרתף. בערמתו הניח הזקן מתחת לחביות ולשקים מצרכי מזון, שחלה עליהם חובת ההספקה לשלטונות: בשר, שומן וכד'. משנתקלו השוטרים באלה, חשבו שמצאו את הסיבה להתמהמהותו, ולא הוסיפו לחפש עוד. בסופו של דבר קנה הזקן את לבם במאכל ובמשקה. כשעתיים שהו הללו בביתו, בלי דעת, שמתחת לרצפת החדר נמצא האיש, שתמורת ראשו היו זוכים ב־60 אלף.

בתנאים קשים יותר, אם כי לא בלי הצלחה, פעלו אנשי סולומין בקובנא. שני ליטאים צעירים שלח סולומין לקובנא זמן קצר אחרי הצנחתם: שטארס ואורבאנאוויצ'יוס. הם התאכסנו אצל אשה ליטאית פשוטה, וביתה שימש להם מחסה ובסיס ראשון לפעילות מחתרתית. האשה עזרה להם לבוא במגע עם נאמני המשטר הסובייטי בעיר, ובפגישה הראשונה השתתפו כ־10 צעירים "מוכנים לכול". בפגישה זו נבחר ועד עירוני של הקומסומול, נקבעו כללי החשאיות, וכן תוכנית הפעולה לשבועות הראשונים. סמוך ליום "חג מהפכת אוקטובר" הודבקו על קירות בתי קובנא כרוזים מטעם "הוועד העירוני של הקומסומול", ובליילה, ערב החג, הונף על גג תחנת הרכבת של קובנא דגל אדום, ובו הכתובת: "מוות לכובשים הגרמנים". למעשה נועז זה היתה תוצאה כפולה: מצד אחד נתגלה בעקבותיו לצנחנים על קיומן של כמה קבוצות־מחתרת של קומוניסטים בעיר, ומצד שני עורר את חמתם של ראשי הגסטאפו בעיר, והם ערכו מצוד נמרץ על אנשי המחתרת. שטארס, אורבאנאוויצ'יוס ופטראוסקאס, שעמדו בראש הפעולה, ראו שעליהם להסתלק מן העיר לזמן־מה, אף שידעו כנראה, כי עזיבתם פירושה — שיתוק הפעולה המחתרתית. לפני צאתם את העיר, הספיקו עוד להתנגש עם המשטרה ולהרוג שבעה שוטרים, אך הגיעו בשלום לבסיס הפארטיזאני ביערות יונאווא. הם חזרו לקובנא רק באפריל 1943, כלומר אחרי המפנה במהלך המלחמה.

על הקשיים האופייניים בתקופה זו, שנתקלו בהם הצנחנים, אנו מוצאים בזכרונותיו של מפקד קבוצת "אודרא"²⁰:

... הודיעונו בשישי באוגוסט (1942), שעלינו להיות מוכנים; מחר בערב נמריא... ממוסקבה הבאנו חבילות כרוזים, בכוונה להפיצם

20. קיטקא, עמ' 10 ואילך. בתוך קבוצה זו היה גם יהודי בן קובנא, שמו שמאי יעקובסון.

חלק רביעי: לחימה ונקם

בסביבה בין אנשים מהימנים ונאמנים... בישיבה הראשונה של ועד המפלגה האזורי החלטנו לא לפתוח במלחמה פעילה בכובש, כל זמן שלא נקים מחדש את ארגון המפלגה במחוז... [וכל זמן] שלא נקים את הקשר עם "האדמה הגדולה" ולא נקבל חומר נפץ. לא יכולנו להעלות על דעתנו שנילחם פנים אל פנים עם האויב, גם בגלל חוסר נשק. היה ברשותנו תת־מקלע אחד, רימונים אחדים ואקדח לכל אחד. לפי שעה לא הצלחנו להשיג עוד נשק... הוטל עלינו להקים בזירת פעילותנו רשת מודיעין פארטיזאנית. גם מילוי משימה זו דחינו עד לאחר שנהדק את קשרינו עם תושבי המקום...

תקופת "הידוק הקשרים עם תושבי המקום" ו"שיקום הארגון המפלגתי" במחתרת הקומוניסטית ובתנועה הפארטיזאנית הליטאית נמשכה זמן רב למדי. רק בקיץ 1943 רבו הפעולות, שניתן לראותן כפארטיזאניות ממש: חבלה בפסי הרכבת וביעדים צבאיים, פיצוץ מחסנים וכדומה²¹.

שמע הקבוצות הפארטיזאניות התחיל להגיע למחתרת גיטו קובנא במחצית השנייה של 1942. באביב 1943 נעשו מאמצים מצד הגיטו לקשור אתן קשר, אך, כאמור, עלו כל המאמצים בתוהו. אחת הסיבות לכישלון זה היתה, בלי ספק, חולשתן של הקבוצות האלה, שכפתה עליהן קונספיראציה המורה ביותר והימנעות ממגע עם גורמים "חיצוניים" כלשהם²².

בריגאדה פארטיזאנית ליטאית

כנראה שבסתיו 1942 כבר היה ברור לסנייצ'קוס וחבריו ולמטה הפארטיזאני הכללי במוסקווא, כי אין סיכויים רבים שקבוצות המחתרת הקטנות המפוזרות באזורים השונים של ליטא הכבושה יצליחו להתאחד ולהקים תנועה פארטיזאנית ראויה לשמה. על כן נקטו דרך אחרת. הוחלט שהגרעין של הבריגאדה הפארטיזאנית הליטאית יוקם לא בליטא עצמה אלא באחד מן "האזורים הפארטיזאניים" הביילורוסיים הסמוכים לגבולות ליטא. שם יתארגנו היחידות הראשונות ויגובש הסגל הפיקודי, וכעבור תקופת ההתארגנות יחפשו דרכים להעברת הבסיסים הפארטיזאניים מערבה — אל אדמת ליטא.

ב־26 בנובמבר 1942 הרכיב הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית

21. לפי אומדנה בלתי שלמה הורדו ע"י הפארטיזאנים הסובייטיים בליטא 364 רכבות מהפסים, הושמדו כ־300 קטרים ולמעלה מ־2000 קרונוות, חוסלו כ־18 חילות־מצב ונהרגו כ־10.000 חיילי וקציני האויב (מאציאוסקאס, עמ' 350; השוה הצהרת הממשלה הסובייטית הליטאית והוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הליטאית ליום השנה החמישי לכינון הרפובליקה הסובייטית הליטאית — אייניקייט (183) 71, מיום 21.7.45).

22. ראה למעלה, פרק ד. השוה גם המגע עם קבוצות פארטיזאניות בסביבות קיידאן, למעלה, פרק ט.

פ ר ק י : הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

הליטאית "קבוצה אופראטיבית", שתהיה יסוד לבריגאדה הפארטיזאנית הליטאית העתידה לקום²³. הקבוצה מנתה כ־40 איש, ונכללו בה אנשי מרכז המפלגה, קצינים מן הדיוויזיה הליטאית, פעילים בעלי ותק מחתרתי ובחורים אמיצים, שקיבלו אימון פארטיזאני ממושך. למפקד היחידה מונה קאזימיר — שמו המקורי מאטיוס שומאוסקאס — איש הפוליטביזרו (הלשכה המדינית) של הוועד המרכזי הליטאי וראש העיר וילנא בתקופת השלטון הסובייטי, ולסגנו²⁴ נתמנה היהודי יורגיס־זימאן, בן קובנא. הקבוצה, שחומשה כהלכה בנשק חדיש רב וצוידה במיטב הציוד הפארטיזאני ובאביזרים לפעולות מחתרת, הוצנחה מדאונים ב־23 באפריל 1943 בשדה התעופה של התנועה הפארטיזאנית הביילורוסית ביערות באגומל²⁵. לאחר מנוחה והתארגנות פלסה לה קבוצה זו את דרכה (100 ק"מ) תוך קרבות עם האויב, עד הגיעה ליערות קאזיאן (יוני 1943), שנמצאו שם אותה שעה בסיסים חזקים של התנועה הפארטיזאנית הביילורוסית. יערות אלה, שהיו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה איזור־ספר של מדינת פולין, הם חלק מגוש יערות גדול המשתרע מאיזור האגם נארוץ' בדרום עד פולוצק בצפון, ומן הגבול הישן בין פולין ובריה"מ במזרח ועד הגבול הישן בין ליטא ופולין, ואף מעט מעבר לו, במערב.

היחידה קבעה את "בסיסה האופרטיבי" ביער זה, בין הגדודים הביילורוסיים, והתחילה בפעולות ארגון וגיבוש. עניינה היה קודם־כל לרכז את הפארטיזאנים הליטאים שהיו ביערות אלה, הן אלה שכבר השתייכו ליחידות לא־ליטאיות והן אלה ששוטטו בדד באיזור הפארטיזאני, רובם אנשי המנגנון הליטאי הסובייטי, שלא הצליחו לברוח לבריה"מ, והטירור הנאצי שנעזר ביחס העויין של האוכלוסיה לכל מי שתמך בשלטון הסובייטי, הבריח אותם ממקום מגוריהם. אל החטיבה המתארגנת שקראה לעצמה "ז'אלגיריס" (היער הירוק) הצטרפו גם בני נוער מיישובי הסביבה, בעיקר ליטאים, ואף ביילורוסים שנת־רשמו מעוצמת־האש הרבה שלה. החטיבה משכה אליה במיוחד את היהודים

23. וירשוליס, עמ' 89; השווה מונצ'ונסקאס, עמ' 165; "הכיבוש ההיסטוריו־וכר", עמ' 264; ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 182.

24. במשך הזמן עלה מעמדו הצבאי והפוליטי של זימאן עד שכפיפותו לשומאוסקאס נשארה כנראה להלכה בלבד. ב־25 בדצמבר 1943, משפוצלה הקבוצה האופרטיבית של מרכז המפלגה הקומוניסטית הליטאית לצפונית ולדרומית, מונה שומאוסקאס לראש הוועד הצפוני, וזימאן לראש הוועד הדרומי, שכלל את מחוזות דרום־ליטא, לרבות יער רודניקי, אוגוסטובה, קאזלורודא וכר' (מונצ'ונסקאס, עמ' 165; וירשור־ליס, עמ' 181—182).

25. בהצנחה זו אירעה תאונה, ובה נהרגו כמה אנשים. זימאן עצמו נפצע, אך סירב שיחזירוהו במטוס מיוחד ל"אדמה הגדולה" לטיפול רפואי. ניסיון קודם (פבר. 43) לחצות את החזית על יד העיירה חולם נסתיים גם הוא בכישלון (ראה בילוויצ'וס, עמ' 105—112, והשווה אפיוואלא, עמ' 99; "הכיבוש ההיסטוריו־וכר", עמ' 264).

חלק רביעי: לחימה ונקם

שביערו את אלה. עד לבואה של היחידה הליטאית ממוסקווא כבר הספיקו הלוחמים היהודים לטעום את טעם האנטישמיות והיחס העוין מצד הפארטיזאנים הלא־יהודים, לרבות המפקדים. היחידה הליטאית הביאה עמה מן "האדמה הגדולה" רוח אחרת. בראשית ימיה זכו היהודים שבה למלוא האמון והכבוד מצד כל שאר חברי היחידה, והדבר לא יכול היה להישאר בגדר סוד ביער הפארטיזאני, רווי הניגודים והיצרים. ואמנם תוך זמן קצר הצטרפו יהודים רבים ליחידה הליטאית, ואף רכשו להם בה עמדות פיקוד²⁶.

בחודשי הקיץ של 1943 הגיע שלב ההתארגנות של היחידה לסיימו. אז היא התחלקה לשניים. חלק מן האנשים וקאזימיר בראשם נשארו במקום והתארגנו בשני גדודים פארטיזאניים²⁷, ואילו השאר, ויורגיס בראשם, העתיקו את בסיסיהם ליערות נארוץ', הקרובים יותר לסביבות וילנא. יערות אלה היו בשביל יורגיס ואנשיו תחנת ביניים בדרכם ליערות רודניקי, ששם עתידים היו לקום בסיסי־הקבע של הבריגאדה²⁸.

הבריגאדה הליטאית ביערות רודניקי

איזור זה, ששמו בפולנית וברוסית פושצ'א רודניצקא, הוא גוש יערות־עד הסובבים את העיירה רודניקי²⁹. גוש זה משתרע על פני שטח של כ־2400 קילומטרים מרובעים, וצורתו מרובע שרוחבו 40 ואורכו 60 ק"מ. צלעו הצפונית מגיעה עד למרחק של כ־15 ק"מ מוילנא, וצלעו הדרומית — עד לאותו מרחק בערך מן העיר לידא. יש בתוכו שטחים ריקים לא גדולים, שבהם שוכנים כפרים ועיירות קטנות הקשורים זה בזה בעשרות דרכים ושבילים. ארבעה עורקי תחבורה עוברים בו: שתי מסילות ברזל ושני כבישים, הקושרים את וילנא עם לידא ועם גרודנא. מצויים בו שטחים נרחבים המכוסים יערות עבו־תים, ורבים בהם המקומות שאף בצהרי היום אין קרני השמש חודרות אליהם מבעד לסבך הענפים. הוא מכוסה ביצות ואגמים לרוב, ובתוכם יש איים, שרק מי שהשבילים היבשים המעטים המובילים אליהם נהירים לו היטב יכול להגיע לשם. איים אלה היו מקומות אידיאליים לפארטיזאנים.

אוכלוסיית הכפרים והעיירות שבתוך יערות רודניקי היתה מעורבת: מקצתה פולנים, מקצתה ליטאים ומיעוטה בילורוסים. בין קבוצות האוכלוסיה השונות היו לפרקים יחסי־איבה לפי תהפוכות הזמנים. הגרמנים ניסו להיבנות מן

26. ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 182.

27. על גורל גדודים אלה ועל גורל היהודים בהם, ראה שם, עמ' 183—196.

28. על פרשת נארוץ', על הלוחמים היהודים ביערות אלה, על הגדוד היהודי "נקמה" ועל המדיניות שנקט יורגיס כלפי הלוחמים היהודים, ראה שם, עמ' 73—105; ראה גם ש' אהביה (לובטקין), יוסף גלאזמאן, ת"א 1947.

29. ח' לזר (ליטאי): חורבן ומרד, ת"א 1950, עמ' 223—224. השוה גם מוג' צ'ונסקאס, עמ' 24—25, 149.

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

הניגודים שבקרב חלקי האוכלוסיה, והפלו לטובה את הליטאים מן האחרים. לכן היו הם הלויאליים ביותר כלפי הגרמנים, לפחות בשנתיים הראשונות לכיבוש הנאצי, ואין גם פלא שיחסם לפארטיזאנים הסובייטיים היה בדרך-כלל עוין. הפולנים נשאו עיניהם לתחיית המדינה הפולנית, והם גם העמידו יחידות פארטיזאניות של "הפולנים הלבנים", שאמנם מטרתם המוצהרת הייתה מלחמה בכובש הגרמני, אך למעשה עסקו בהגנה על האיכרים ובעלי האחוזות הפולנים מפני טרדנותם של הליטאים מזה ושל הפארטיזאנים הסובייטיים מזה. בדרך כלל היו הללו יושבים בכפריהם, אך לעת צרה או לצורך "מיבצעים מיוחדים" היו פושטים ברחבי הפושצ'א, שהיו נהירים להם היטב. הם השתדלו לשמור על כוחם הצבאי, כדי להפעילו בשעת הכרעה של חילופי שלטון במקום. ה"מסכנים" ביותר היו הבילורוסים, שסבלו מכל הצדדים. הם גם היו הלויאליים ביותר כלפי הפארטיזאנים הסובייטיים.

הכוחות שהגרמנים החזיקום דרך קבע באיזור לא היו גדולים בשנים הראשונות, אך הם גדלו ביחס ישר להתעצמותם של הכוחות הפארטיזאניים שבתוך היער. בתקופה שאנו דנים בה היה חיל מצב בעיירה רודניקי (כמה מאות חיילים — גרמנים, ליטאים ואחרים); בעיירה אולקניק (כ-200 חיילים); בעיירה שעל הדרך וילנא-לידא; בכפר ראול, ששם החזיקו הגרמנים בתי-סוהר ולידו חיל מצב של חיילים ליטאים; ב"וצ'ורישקיס, שבה היה בית-ספר לריגול אנטי-פארטיזאני, ולמדו בו צעירים רוסיים מאנשי ולאסוב³⁰, וכן במקומות אחרים. חילות-מצב אלה מנעו מגוש היערות ברודניקי שייהפך לאיזור פארטיזאני מובהק, ושימשו עמדות-מוצא למיבצעי מצוד נגד הפארטיזאנים.

יורגיס נהג בזהירות מרובה בהעתקת בסיסיו ליערות רודניקי. בחירת גוש יערות זה כמקום מושבה הקבוע של הבריגאדה נעשתה בוודאי משני טעמים עיקריים: (1) התנאים הגיאוגרפיים-הטבעיים התאימו, כאמור, להפליא להקמת בסיסים פארטיזאניים, ואף ליחידות גדולות; (2) האיזור היה כולו בשטחה של ליטא ונמצא בקירבה יתירה לוילנא, בירת ליטא החדשה. ואולם ליורגיס ולאנשי מטהו עדיין היה האיזור בבחינת ארץ לא-נודעת. באותו זמן, כלומר בשלהי קיץ 1943, היו היערות רחבי-הידיים האלה כמעט ריקים מאדם. פעלה בהם קבוצה קטנה של פארטיזאנים רוסיים ותיקים (ספץ-גרופה), שהוצנחה לכאן בראשותו של קאפיטאן הצבא הסובייטי, מישקא אלקו, לשם ביצוע פעולות מיוחדות. ייתכן שדבר הימצאה של קבוצה זו ביערות רודניקי נודע ליורגיס באמצעות מוסקווא. אך אפילו הצליחו הללו בפעולתם המיוחדת, אי אפשר היה להקיש מכאן על הסיכויים למקם באותם יערות בריגאדה פארטיזאנית. אנדריי ולאסוב, גנרל סובייטי, עבר לצד הגרמנים והקים צבא מתוך השבויים הסובייטיים, שלחם נגד הצבא האדום ונגד הפארטיזאנים הסובייטיים. פרטים עליו ועל פעולתו ראה דאלין, עמ' 553—586.

חלק רביעי: לחימה ונקם

טיזאנית מקומית גדולה. כן לא יכול יורגיס לסמוך על עזרתם ב"תקיעת היתד הראשונה" של בסיסיו שם. לכן עשה זאת בכוחות עצמו.

הקשר הראשון בין יורגיס, בהיותו ב"נארוץ", ליערות רודניקי נעשה כנראה בתחילת אוגוסט 1943.³¹ אחד מראשוני המחתרת הקומוניסטית בסביבה זו, מזכיר לשעבר של המפלגה הקומוניסטית במחוז טרוק, שקרא לעצמו בשם פֶטְרַאס, ושהתחבא מפני הגרמנים בכפרים וביערות אלה, שלח קשר לנארוץ ומסר ליורגיס את האינפורמציה הראשונה, וכן סימנים כיצד אפשר יהיה למצוא אותו, את פטראס, בתוך היער. על סמך ידיעות אלה שלח יורגיס באמצע אוגוסט את קבוצת-החלוצים הראשונה ליערות רודניקי.³² הקבוצה היתה מורכבת מתשעה אנשים: ארבעה צנחנים ממוסקווא ותמישה יהודים מן הגדוד הפארטיזאני היהודי "נקמה", שהיה קיים זמן-מה ביערות נארוץ.³³

איש המחתרת פטראס לא הכויב. הוא בא למקום המפגש ועזר לקבוצה להתמצא בשטח ולמצוא מקום מתאים ביער להקמת בסיסה הראשון. בשבועות הראשונים השתדלה הקבוצה ככל האפשר שלא למשוך את תשומת-לבם של הגרמנים. לא עבר זמן רב והקבוצה התחילה לגדול. הצטרפו אליה צנחנים רוסיים אחדים, שהגיעו לכאן שנה קודם-לכן, כדי לארגן יחידות פארטיזאניות, אך העלו חרס בידם, ובקושי הצליחו לשמור על חייהם. כן הגיעו לבסיסה צעירים מכפרי הסביבה.

עם גידול היחידה החריפה בעיית הנשק והתחמושת. הלוחמים הביאו עמם נשק "כאשר יכלו שאת", שכן מפקדת הבריגאדה היתה מעוניינת להעביר למקום החדש נשק רב ככל האפשר. אבל הדרך היתה ארוכה — כ־150 ק"מ — והיה עליהם לעבור אותה ברגל ובחשאי, ולא יכלו אפוא לשאת אתם הרבה. לכן היו הפעולות הראשונות שעשתה הקבוצה — מלבד רכישת מזון וגיוס אנשים — מיבצעים לרכישת נשק. לפי שעה נעשו מיבצעים אלה בקרב האוכלוסיה בלבד. הפארטיזאנים השתדלו לרכוש מידי האיכרים את הנשק והתחמושת. שהללו אספום והחביאום בזמן נפילת הצבא הפולני ב־1939 ובזמן נסיגתו הבהולה של הצבא האדום ב־1941.

מקץ שבועות אחדים הגיעו מיערות נארוץ עוד שתי קבוצות, וביחד אתן מנתה היחידה כשישים איש, ביניהם עשרה יהודים, רוסיים אחדים והשאר ליטאים. ראש היחידה היה הקומוניסט הוותיק, הצנחן גאבריס, שלאחר זמן נתמנה לסגנו של יורגיס. פעילות היחידה נכנסה לאט-לאט במסלול תקין של

31. ח' לזר, עמ' 224 ואילך.

32. עדות א' קובנר, עמ' 8 (תקליט 3).

33. שמותיהם של חמשת האנשים הם: חיים לזר מירוקיסקיס שבליטא, סאשקה וחיים מלצר, גרשון גיטלזון מווילנא ולובקא מגלובוקי (השווה עדות ח' לזר, מכתב 1). לפי מונצ'ונסקאס (עמ' 148) היו בקבוצת-החלוצים זו הצנחנים: נודומסקי, ניקיטין וקרוליקאוסקאס.

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

לחימה פארטיזאנית, תוך ציפייה לבואה של הבריגאדה על פיקודה הקבוע מנארוץ'.

בינתיים התחילו יערות רודניקי להתמלא לוחמים חדשים, והמקור העיקרי לתגבורת החדשה היה גיטו וילנא. עוד באפריל 1943 הגיעה משם קבוצת לוחמים, היא קבוצתו של דב (בֹּרְקָה) פרידמאן, ביתר"י, שמנתה שמונה אנשים³⁴. אך קבוצה זו לא החזיקה מעמד ביער. היא התפזרה אחרי שארבעה מחבריה, ובכללם פרידמאן עצמו, נפלו בקרב עם הגרמנים. בראשית ספטמבר הגיעה הקבוצה השנייה, שהיו בה עשרים וחמישה איש, מאנשי פלוגת "יחי אל"³⁵. באמצע ספטמבר הצטרפו אליה עוד שתי קבוצות שהגיעו מגיטו וילנא, ויחידת הלוחמים היהודים גדלה לכדי שבעים איש. נשקה היה דל באופן יחסי: מספר קטן של רובים³⁶, אקדח לכל אחד ורימונים. היחידה הקימה את בסיסה הארעי במעבה היער, במרחק של כשני ק"מ מיחידתו של גאבריס.

תחילה לא חשבו אנשי יחידה זו להצטרף ליחידתו של גאבריס ולהשתלב לאחר־מכן בבריגאדה הליטאית, לכשתוקם אחרי בוא יורגיס. הם נמשכו אחרי הפארטיזאנים הוותיקים של הקאפיטאן אלקו, ואף הצליחו לקשור קשר עם הקאפיטאן באמצעות מפקד הסיור שלו, באטיא, מאנשי המקום, שאחד מלוחמי וילנא הכירו אישית מלפני המלחמה. הקאפיטאן דחה את הבקשה לקבל את היחידה היהודית כולה. הוא היה מוכן לצרף ליחידתו רק את אלה שימצאם כשרים ללחימה פארטיזאנית, כלומר כשליש מכולם, אך ההצעה הזאת לא נתקבלה על דעת היהודים (פרט ללוחמים ספורים שהצטרפו ליחידת אלקו). בינתיים הגיעה ליער (בסוף ספטמבר 1943) מווילנא קבוצת אנשי פפ"א, ובראשם אבא קובנר וחינה בֹּרְבֵּסְקָה ממטה פפ"א. ה"חדשים" הצטרפו ל"ווי תיקים", אף על פי שבגיטו השתייכו לארגונים שונים. ברם, מייד עם בואם של הללו התעורר במחנה המשותף ויכוח על עתידה של היחידה היהודית. ה"וותיקים" צידדו במעמד של יחידה עצמאית, שתמשיך לחתור לקשר עם יחידת הקאפיטאן אלקו. לעומתם רצו ה"חדשים" — אנשי פפ"א — במעמד של יחידה יהודית נפרדת, אך מוכרת על־ידי הנהגת התנועה הפארטיזאנית הליטאית כחלק של הבריגאדה הליטאית, שעמדה לחנות בקרוב ביערות רודניקי.

אין אנו יודעים בדיוק מה היתה ההכרעה וכיצד נקבעו צורת ארגונה ופיקודה של היחידה היהודית. במקורות יש בנקודה זו סתירות ומקומות סתומים³⁷,

34. ח' לזר, עמ' 230. השווה גם ספר הפרטיזונים היהודים, כרך א', עמ' 58.

35. על פלוגת "יחיאל" בגיטו וילנא, ראה דבורז'צקי, כנ"ל, עמ' 199 ואילך.

36. לפי ספר הפרטיזונים היהודים, כרך א', עמ' 58 — שישה רובים, לפי ח' לזר, עמ' 244 — שבעה־עשר.

37. לפי ח' לזר (עמ' 244—246) כפו ראשי הפפ"א על המחנה היהודי צורות ארגון והרכב פיקוד רצויים להם, ונעזרו לצורך זה בהתערבותו של גאבריס. המחנה

חלק רביעי: לחימה ונקם

אך עובדה היא, שהמחנה היהודי קיבל את מרותה של מפקדת הבריגאדה הליטאית. עובדה זו קבעה את גורלה של היחידה — או היחידות הווילנאיות — להבא, והשפיעה על יחסי הכוחות באיזור הפארטיזאני של יערות רודניקי כולו.

יורגיס בא לייערות רודניקי "אל המוכן". הוא לא נאלץ, כמפקדי בריגאדות פארטיזאניות אחרות, להקים את יחידתו במאמץ אטי וממושך מתוך גרעין קטן. בבואו לייערות רודניקי באוקטובר 1943 כבר השתייכו ליחידתו מאות לוחמים מזוינים ברב או במעט, מצוידים במשדרי אלחוט וראדיו ובעלי קשרים עם המרכזים העירוניים שבקרבת המקום. אך יורגיס לא הסתפק ביש. הוא חתר לבריגאדה פארטיזאנית רבתי, והנסיבות הפוליטיות של התקופה שבין סתיו 1943 וראשית קיץ 1944, ימי האופנסיבה האדירה של הצבא הסובייטי בחזית ויטבסק, עזרו לו במימוש שאיפתו.

במשך תקופה קצרה זו גדלה יחידתו במהירות. על ארבעת הגדודים שהיו בשעת בואו — הגדוד של גאבריס, שנקרא בינתיים בשם "אדם מיצקייביץ'" והגיע לכדי מאה לוחמים ויותר, ושלושת הגדודים הווילנאיים "הנוקם", "לניצחון" ו"מוות לפאשיסטים" — נוספו עתה חמישה גדודים: שלושה גדודים קובנאיים — "מוות לכובשים", "ולאדאס בארזנאס" ו"קדימה" — שרוב לוחמייהם באו מגיטו קובנא, עוד גדוד וילנאי "במאבק" וגדוד ליטאי מתושבי הכפרים שבסביבה, "פרקונאס" (רעם). מלבדם היו ארבעת גדודיו של גניס, שקבע אף הוא בתקופה זו את בסיסו בייערות רודניקי. באביב 1944 הגיע מספר לוחמי הבריגאדה לכ־1200 איש (בתוך זה כ־600 יהודים), ושלטונו של יורגיס התפשט למעשה על פני כל הגוש של יערות רודניקי.

הגדוד "מוות לכובשים" ושלוחותיו

לפני בואו של יורגיס לייערות רודניקי (באוקטובר 1943) עדיין לא היה גדוד קובנאי במקום, וכנראה אף לא התכוונה אז הנהגת הבריגאדה הארעית להקים גדוד כזה. לכן, בשעה שביקר חיים ילין, ביחד עם הצנחנית אלבינה גלזר, בייערות רודניקי בפעם הראשונה (בספטמבר אותה שנה), יעצו לו לשלוח את לוחמי גיטו קובנא לייערות אוגוסטובה. כאמור נכשלה תוכנית אוגוסטובה, וכן נכשלו כל הנסיונות להקים בסיסים פארטיזאניים, ארעיים או קבועים, בסביבות קובנא. יתירה מזו: אף סולומין שהצליח להקים בסיס פארטיזאני

חולק לשלושה גדודים נפרדים, ולמפקדיהם נתמנו אנשי פפ"א, בעוד שהמפקדים הקודמים מונו לסגני מפקדים או הורחקו מן הפיקוד לגמרי. לפי רוזקה קורצ'אק (ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 60—62), מינה גאבריס מינוי ארעי בלבד ("עד בוא מפקדה הכללי של הבריגאדה") את אבא קובנר ל"מפקד הפארטיזאנים היהודים" ואת חינה בורובסקה ל"קומיסאר פוליטי". לא נאמר שם, מי החליט לחלק את המחנה לשלושה גדודים ומי קבע את הרכבו של הפיקוד כולו.

שרידי הבורחים ליד חומת המצודה אחרי המלחמה (מימין לשמאל):
 מייסטר, אהרן וילנצ'וק, אלתר פייטלסון, ישראל וסלניצקי (ואסי
 לנקו), טוביה פרידמאן, מנדל דייץ.

קבוצת פארטיזאנים של הגדודים הקובנאיים על נשקם. עומדים (מימין לשמאל): איציק יוכניקוב, אהרן גפנוביץ, דוד ספר, שמעון בלוד, ברל קוט, קלמן גולדשטיין, ירחמיאל ברמן. כורע: יעקב ראטנר.

אישור המפקדה הפארטיזאנית. נוסח האישור בתרגום עברי:
מטה התנועה הפארטיזאנית הליטאית

9 באוגוסט 1944

אישור

מאשרים בזה כי הח' יואליס י.ש. היה פארטיזאן של הגדוד הפארטיזאני הליטאי ע"ש ו לאדאס בארונאס. אישור זה כוחו יפה עד ה-1 בספטמבר 1944. ראש אגף כוח האדם של מטה התנועה הפארטיזאנית הליטאית. [חתימה, חותמת].

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

ביערות יונאווא, כ־30 ק"מ צפונית־מזרחית מקובנא, נאלץ לעזוב את המקום בראשית חורף 1943/44, ביחד עם מקצת אנשיו, או עם כולם, ולסגת מזרחה אל בסיסי הבריגאדה הליטאית ביערות רודניקי.

עובדות אלה הביאו כנראה את יורגיס לכלל מסקנה, שגדודים פארטיזאניים קובנאיים אין להקים לפי שעה בקרבת קובנא, אלא ביערות רודניקי, שתנאייהם מתאימים לכך יותר, ורק בבוא העת — אחרי תקופה מסוימת של התארגנות, התבססות והזדיינות — אפשר יהיה להעתיקם מערבה, קרוב יותר למכורתם. כחודש לאחר בואו ליערות רודניקי הציע לצנחן קונסטאנטין ראדיזנוב־סמירנוב להקים גדוד פארטיזאני מאנשי קובנא, שיהיה חלק מן הבריגאדה הליטאית. לתכלית זו בא סמירנוב לעיר מולדתו מוראווא שליד קובנא, כדי להקים שם מחתרת קומוניסטית, שגם תגייס לוחמים לגדודו, בהזדמנות זו נפגש, כאמור, גם עם חיים ילין.

סמירנוב חזר ליערות רודניקי בתחילת נובמבר והקים שם את בסיסו. המחנה שהשתרע על פני שטח של כ־10 דונאם נמצא במרכז גוש היערות, כ־22 ק"מ דרומית מווילנא, כ־500 מטרים מן ה"קופאנא"³⁶ וסמוך לנהר מרצ'אנקא.

בגרעין הגדוד, שנקרא בשם "מוות לכובשים", היו 20—30 לוחמים: קומץ שבויים רוסיים, שברחו ממחנות השבי וכבר טעמו טעם השוטטות ביערות והלחימה הפארטיזאנית, ארבעה צנחנים, וביניהם הצנחן היהודי מישקא קארצקי, שהיה לפני המלחמה תושב קובנא, וכן שני יהודים מבילורוסיה — מישא מאירוב, פארטיזאן נועז, שהצטיין לאחר־מכן בפיצוץ רכבות ומצא את מותו בפיצוץ הרכבת השישית³⁹, ולייב זייצב, תושב עיירה קטנה במערב בילורוסיה. בין המצטרפים הראשונים לגדוד היה השבוי הרוסי דווידוב, שנתמנה סמוך להצטרפותו לקומיסאר הפוליטי של הגדוד.

החומר האנושי של הגרעין היה, מבחינת דרישותיה של הלחימה הפארטיזאנית, טוב מאוד, אך מספרו היה קטן ונשקו וציודו דל מדי שיוכל להיות יחידה פארטיזאנית העומדת ברשות עצמה. התרחבות מהירה על ידי קבלת לוחמים חדשים היתה צו השעה. מאחר שקשה היה לתלות תקוות במחתרת הליטאית של קובנא העיר נראתה כמובנת מאליה הפנייה אל הארגון הפארטיזאני בגיטו קובנא. הוצאת הלוחמים היהודים מן הגיטו והבאתם לבסיס הגדוד הקובנאי היו אפוא לא רק צורך חיוני לארגון בגיטו, אלא גם תנאי להמשך קיומו ולהתבססותו של הגדוד הקובנאי עצמו. ואמנם תוך חודשים מעטים נהפך הגדוד הקובנאי מגרעין זעיר, שרישומו לא היה ניכר כלל בתוך הבריגאדה

38. פירושו בפולנית — "דרך הפורה". דרך זו נסללה ע"י השלטונות הפולניים לנוחיו תם של רמימעלה פולנים, בתוכם המארשאל פילסודסקי, שבאו לעתים קרובות לאיזור זה לערוך ציד.

39. פ"ק"ג, עמ' 136.

חלק רביעי: לחימה ונקם

של יורגיס, לאחת היחידות הפארטיזאניות החזקות ביותר — מבחינת כוח האדם, הציוד והנשק — לא רק ביערות רודניקי, אלא בכל דרום-ליטא. תהליך זה של גידול הגדוד לא היה פשוט וקל. הקבוצות הראשונות שהגיעו מן הגיטו אמנם הביאו ציוד יקר-ערך, אך נשקם לא הוסיף הרבה לעוצמתו של הגדוד, שכן היה עיקרו אקדחים ורימונים, והגדוד היה זקוק לרובים, לתת-מקלעים ולמקלעים. דבר זה עורר את זעמם של אנשי-הגרעין, והאנטישמים שבהם הרימו את קולם בקללות ובהשמצות. הם טענו, שיהודי הגיטו באים ליצר כדי להציל את נפשם, ולא כדי להילחם. במשך תקופה מסוימת הועסקו לוחמים יהודים רבים בעבודה מפרכת של בניית המחפורות באדמה הטובענית של המחנה, בלי שתינתן להם האפשרות להסתגל לחיי-לחימה פארטיזאניים. מנות האוכל שהופרשו להם נראו זעומות אף לעומת המנות הדלות שקיבלו "ותיקי הגרעין", והיתה הרגשה בלב רובם, שנקבע להם במתכוון מעמד נחות של "חוטבי עצים ושואבי מים"⁴⁰. המצב נשתפר קמעה אחרי התערבותם של לוחמים יהודים ותיקים מן הגדוד הקובנאי, וכן של לוחמים מחוץ לגדוד זה. אך כל זמן שהארגון הלוחם בגיטו לא שינה באורח ראדיקאלי את שיטותיו ברכישת נשק ובזיון הקבוצות היוצאות, לא גשתנה המצב מיסודו. רק משעה שהקבוצות התחילו להגיע מזוינות ברובים ובמקלעים ומצוידות בכמויות ניכרות של תחמושת, גסתתמו טענותיהם של האנטישמיים, ונפתח פתח ליהודים בעלי כושר קרבי להשתתף במיבצעים פארטיזאניים.

התרחבותו של הגדוד וגידול עוצמתו הקרבית כרוך היה בתהליך של גיבוש וארגון פנימי. אחרי בואה של קבוצת לוחמים גדולה מן הגיטו, אותה קבוצה שנכללו בה בורחי המצודה התשיעית, החליטה המפקדה להקים גדוד חדש, שנקרא "ולאדאס בארונאס" (על שמו של קומוניסט ליטאי, שנתלה ביחד עם 2 חבריו על ידי הפאשיסטים הליטאים בקובנא, בדצמבר 1941). הדבר יצא לפועל ב-11 לינואר 1944. למפקד הגדוד החדש נתמנה קראפ איוואנוב, קצין בצבא הסובייטי, שכינה עצמו סמינוב, ולקומיסאר פוליטי — מישה בלקין, יהודי, אף הוא קצין בצבא הסובייטי. הגדוד החדש בנה לו מחנה במרחק של כמה עשרות מטרים ממחנהו של "מוות לכובשים".

לאחר בואן של שתי קבוצות נוספות (פברואר—מארס) שוב נתגלה צורך בריאורגאניזציה פנימית. ב-13 במארס 1944 הוקם הגדוד השלישי, "קדימה", ואף הוא קבע את בסיסו לא הרחק מן הגדוד "מוות לכובשים". למפקד "קדימה" נתמנה הקאפיטאן צייקא, ולקומיסאר פוליטי — חיים-דוד ראטנר מגיטו קובנא. בדרך זו נתהוותה מתוך הגדוד הקובנאי הראשון חטיבה של שלושה גדודים קובנאיים. הפיקוד על החטיבה כולה נשאר בידי קוסטיה סמירנוב, והמטה של

40. עדות רבקה גורדון, עמ' 21 ואילך; עדות אבא קובנר, עמ' 13—14 (תקליט 5). על פרשת היחס אל היהודים בכלל, ראה הפרק הבא.

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

"מוות לכובשים" שימש מעתה, בעת ובעונה אחת, גם מטה החטיבה. מלבד המטה היו ב"מוות לכובשים" עוד כמה גופים, שהיו משותפים לכל שלושת הגדודים: מחלקת הסיור, המאפייה, בית המרחץ, המשמר הגדול (שהיה ניצב על פרשת דרכים בין שלושת המחנות), ועוד.

מבנה הגדוד "מוות לכובשים"

הכוח הלוחם של הגדוד חולק לשלוש יחידות: (1) הסיור, (2) הפלוגה הקרבית, (3) המחלקה המשקית, או בקיצור "כוזוובוד"⁴¹.

את יחידת הסיור ארגן בוריס ליסאוסקאס, והוא היה מפקדה הראשון. אנשי יחידה זו היו רוב הזמן מחוץ לבסיס, בכפרי הסביבה. את בסיסו הראשי קבע ליסאוסקאס בסטארי-מארצל, שבזמן האחרון נהיה למעין כפר פארטי-זאני. שם היו באים אליו קשריו ומודיעיו, ומשם פרס את רשת המודיעין שלו על פני הסביבה כולה. השתייכו עוד ליחידה: ישראל יואלס, שמעון בלוך, הצנחן רוטא, הפולני זיגמונד, וזמן-מה גם שרה רובינסון. נשק היחידה: תת-מקלעים ואקדחים⁴². חומר המודיעין שאספה יחידת הסיור, עיקרו נועד לשימוש הטאקטי של הגדוד עצמו ומקצתו לשימוש הבריגאדה⁴³.

הפלוגה הקרבית מנתה 30—40 איש, והיתה בעלת עוצמת-אש רבה וכושר אופראטיבי גבוה. היא נועדה לפעולות ולמיבצעים קרביים, כגון פאטר-רולים אלימים ומארבים בדרכים, התקפות על חיל מצב, פעולות עונשים ופי-צוצים. מפקדה הראשון היה מישקא טרושיין, לשעבר סגן בצבא הסובייטי, שברח משביו. אחרי מותו נתמנה במקומו קצין-התעופה סטיפאן קוליקוב, שנודע בכינויו "ליוצ'יק" (טייס). עם אנשי הפלוגה נמנו טובי הלוחמים של הגדוד, בעלי כושר קרבי מעולה וניסיון צבאי. כמה ממפקדי הכיתות של הפלוגה הקרבית היו בני גיטו קובנא: ברוך לופיאנסקי, פרץ פאדיסון ושלמה אברמוביץ'. שאר אנשי הפלוגה היהודים היו: דוד סנדלר, שלמה בארון, פסח וולבה, חיים וולבה, חנא פאדיסון, חיים גכטל (גלעין), יעקב ססניצקי, יענקל בירגור, אידקה פילובניק, אהרון וילנצ'וק, הירש שמואליאקוב, קלמן גולד-שטיין, ראובן גליקמאן, יוסף רוזין, יצחק נמזר, יהודה ליפשיץ, ישראל גולד-בלאט, זונדל ולייבקה שטרום, דוד טפר ואליעזר צודיקוב.

המחלקה המשקית כללה את סגל השירותים הקבועים במחנה, וכן סיפקה אנשים לתפקידים פנימיים בלתי-קבועים, כגון שמירה וכיו"ב. אנשי

41. Хозвзвод = Хозяйственный Взвод

42. עדות ישראל יואלס, עמ' 6.

43. לשם איסוף חומר בשביל מוסקווא לצרכים צבאיים ופוליטיים פעלו ביער חוליות מיוחדות, שעסקו בהאזנה, בריגול, באיסוף חומר מרשיע על בוגדים ומשתפי פעולה וכדומה. חוליה כזאת ישבה זמן ממושך בחוף מחנה "מוות לכובשים", ורק יחידים ידעו את טיב פעולתה. חוליה זו ידעה היתה בשם Восточники — בני המזרח (כלומר, שבאו מרוסיה).

חלק רביעי: לחימה ונקם

המחלקה היו מזוינים ברובים, והיו להם גם שני מקלעים. מלבד תפקידיה בתוך הבסיס עסקה מחלקה זו, בעיקר, במיבצעי רכש ואספקה (בטווח של כ־40–60 ק"מ מן הבסיס). מפקד היחידה היה, רוב הזמן, הקצין פרוסילנקו, אוקראיני, לשעבר סגן בצבא הרוסי, שברח משביו. ואף שהמחלקה נועדה בעיקר למיבצעים בעלי אופי משקי, בכל־זאת, על־ידי התארגנות מסוימת תוך הוספת כוח־אדם מיחידות אחרות, עשויה היתה להיהפך מהר ליחידה בעלת עוצמת־אש הראויה למשימות קרביות וחבלניות. כן היה חלק מאנשי מחלקה זו תמיד מחוץ למחנה בפעולות חבלה ומשימות פארטיזאניות אחרות. הצורך בניצול מאקסימאלי של כוח האדם חייב לעתים הטלת כמה תפקידים על אדם אחד. כך למשל הוטל לא־פעם על הטבח לצאת, לאחר יום עבודה מפרך, לתפקידי שמירה או למיבצע רכש למשך כל הלילה, וכדומה.

למחלקה זו צורפו באופן זמני גם לוחמים מחלימים לאחר פציעתם או מחלתם, או נופשים לאחר תקופת משימות מייגעות מחוץ למחנה. ומאחר שהלוחמים הלא־יהודים בגדוד היו רובם אנשי צבא לשעבר או בני־איכרים חסונים מן הסביבה, טבעי הוא שהמחלקה המשקית היתה מורכבת כמעט כולה מלוחמי גיטו קובנא בלבד. גמנו עמה: יוסף מלמד, מוניק הולצברג, ברל קוט, ביילה גאנלין, ברל גמפל, שרה גמפל, מלכה סניור, אפרים סניור, דב לוויין, צבי בראון, אליהו כאס, רחל לופיאנסקי, שרה גורדון, גיטה פּוֹגֶר, פייגה אברמוביץ, מירה ויינר, פייגה ויינר, ז'אן שפרלינג, טוביה פרידמאן, ישראל זיג, לובקא שר, לאה שר, איציק יוכניקוב, יהושע אַנְצֶל, חנא קאגאן, מאיר טיינוביץ וחיה שמואלוב.

השירותים

שירותי הגדוד היו: משרד הגדוד, מרפאה, מטבח, מאפייה וטחנת קמח, סדנת נשק, אורווה, סנדלרייה, מתפרה, מספרה, מכבסה ובית־מרחץ.

במשרד הגדוד הועסקו לוחמים, בין בעבודה קבועה ומלאה ובין בעבודה ארעית וחלקית. חיה שמואלוב, אשתו של אחד מראשוני המחתרת הקומוניסטית בגיטו קובנא, עבדה עד יום השחרור כפקידת המטה, ולפרקים עזרה על ידה שרה רובינזון. אפרים סניור עסק לפעמים בהתקנת מפות טאק־טיות של אזורי הפעולה של הגדוד, וצבי בראון עסק מדי־פעם בתרגום חומר הסברה, עלונים וכרוזים, שהיו מיועדים לאוכלוסיה הפולנית.

המרפאה עמדה בתחילה על חובשת אחת בלבד, אַניָה המוסקוואית, שהמלאי הרפואי שלה היה דל ביותר. עם בואם של לוחמי גיטו קובנא, שהביאו עמם כמות גדולה של רפואות, חומר חבישה וציוד רפואי, נשתנו פני הדברים. מן הגיטו באה גם תגבורת לצוות הרפואי — האחות הכירורגית רבקה אַפ־שטיין⁴⁴ והאחות המוסמכת ז'ינה טינט. כשנתפצל הגדוד עברו האחיות⁴⁴ עבדה לפני המלחמה בבית־החולים היהודי בקובנא "ביקור־חולים", וקנתה לה ניסיון רב בניתוחים מסובכים.

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

אפשטיין וטינט ליחידות החדשות, ואילו ב"מוות לכובשים" נשארה אֶניה, והצטרפה אליה כחובשת גיטה פֶּאָגֶר, ששימשה בתפקיד זה עד השחרור. בראשית 1944 שוכנה המרפאה במחפורת מיוחדת, שהיה בה מקום ל־8 חולים, וניתן בה טיפול, הן אמבולטורי הן קליני, לחולים ולפצועים־קשה. מבחר התרופות היה קטן מאוד. נפוץ היה השימוש בחומר אנטיספטי גרמני, פרוני־טוֹזִין. ביער רבו הבדיחות על תכשיר־כל־בו זה, הניתן נגד הרעלת קיבה, הצטננות ומיחושים רבים אחרים. לטיפול בפצעים חיצוניים היו משתמשים ביוד, בקאלי ובמשחה צהובה, רוואנול⁴⁵. במקרים קשים היו מבהילים את הרופא, ד"ר שלמה גורפינקל, ממחנה הווילנאים, והוא היה בא רכוב על סוס ואתו מזוודה קטנה של מכשירי הרפואה⁴⁶.

המטבח לא היה בתחילה אלא מדורה בתוך גומה, שהיו שופתים עליה את הדוד, ועובדי המטבח עשו את מלאכתם בתורנות. משגדל הגדוד נהפך המטבח למוסד נכבד. הוא שכן תחת סככה מוסווית יפה והיה מצויד בכחצי תריסר דודים וסירים ושאר ציוד מטבח, שהובאו במלקוח. היה מבשל 3 ארו־חות ביום לאנשי המטה וללוחמים שנמצאו במחנה, מכין "מנות קרב" ליוצ־אים למשימות מחוץ למחנה, וכן ארוחות חמות מיוחדות לחוזרים מפעולות. טבח ראשי היה ברל גמפל, קצב לפי מקצועו⁴⁷, ועזרו על ידו רבקה גורדון, שרה גמפל ורחל לופיאנסקי. אם היו במחנה אנשים פנויים היו מגייסים 2—3 מהם לעבודות עזר במטבח, כגון שאיבת מים, חטיבת עצים וכדומה. בחטיבת עצים עבד בדרך כלל הנגר א' כאס, שביצע גם עבודות נגרות שונות במחנה, החל בשיפוץ ותיקון המחפורות וכלה בהכנת ארונות מתים לחללי הגדוד, שזכו להיקבר בבית הקברות שבפאתי המחנה, לא הרחק מן הכניסה שליד המשמר הראשי.

בעיית הלחם היתה בעיה מטרידה בגדוד. קשה היה להשיגו בכמות מספקת בזמן מיבצעי הרכש. האיכרים לא היו אופיים הרבה לחם בבת אחת, וגם אסור היה, לפי התקנון הפארטיזאני, ליטול מהם את הלחם האפוי, אם שימש למאכל ולא למכירה. הלחם הספיק רק לאנשי המטה ול"מיוחסים". לעומת זאת הובאו לבסיס שקי קמח ותבואה רבים, שהיו נרקבים במחסן. הבעיה נפתרה בחלקה באביב 1944, שאז הובאו לבסיס הכלים והמיתקנים הדרושים להקמת מאפייה פרימיטיבית. כעבור זמן־מה נמצאו גם אבני־ריחיים פשוטות והקימו טחנת קמח. מעתה טחנו הלוחמים בעצמם את התבואה, ומן הקמח אפה יצחק נְמוֹרֶר — המקלען של הפלוגה הקרבית — ככרות לחם גדולים וטעימים. המאפייה והטחנה שירתו לא רק את שלושת הגדודים הקובנאיים

45. עדות גיטה פוגר־טורצ'ין, עמ' 8—9 (תקליט 3).

46. ד"ר גורפינקל נספה בהפגזה במלחמת השחרור בירושלים. פרטים עליו ראה בספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 54, ועמ' 121 ואילך.

47. ברל גמפל, מכתב 2.

חלק רביעי: לחימה ונקם

אלא גם יחידות פארטיזאניות אחרות. מכל קצווי הפושצ'א היו מביאים שקי תבואה וקמח ומקבלים תמורתם לחם אפוי. מוסד זה הגדיל במידה ניכרת את אי-תלותו של הגדוד (ושל החטיבה הקובנאית כולה) מבחינת האספקה של מצרכי המזון הבסיסיים. ההזדקקות לפעולות רכש פחתה, ועוד אנשים נתפנו ללחימה פארטיזאנית ממש.

שירות ראשון-במעלה היתה סדנת הנשק. דאגתם העיקרית של לוחמי הגדוד היתה לנשק, וקודם-כל לרכישתו. אך רוב הנשק שנרכש, ובעיקר זה שנרכש מתושבי הסביבה, היה ישן ומקולקל. לצורך זה הוקמה בראשית 1944 סדנת הנשק, שפעלה בהיקף מצומצם, וחרש-הנשק לזבקא שר, שנסיונו במקצוע זה בא לו עוד בצבא הליטאי, עבד בה רק "בשעות הפנאי", כלומר בין פעולה לפעולה שמחוץ למחנה.

האורווה היתה יסוד התחבורה לפארטיזאנים. הרכב היחיד שבו השתמשו הללו היו הסוסים. השימוש בהם היה מיוחד רק למפקדי הגדודים, או לתפקידים שמהירות הביצוע היתה הכרחית בהם, כגון העברת פצועים, תפקידי סיור וקשר בין הגדוד לבריגאדה. הסוסים שבבסיס (5–6 במספר) נרכשו מאיכרי הסביבה⁴⁸. הטיפול בהם ובכלי הרתמה הופקד בידי מאיר טיינוביץ, שעסק בזה עד השחרור⁴⁹.

המחסור ברכב מצד אחד, וקרע הביצות של היער מצד-שני, חייבו באופן מיוחד שקידה מרובה על רגליים בריאות ונעליים טובות. לשם כך הוקמה סנדלרייה. אף בסנדלרייה, כבסדנת-הנשק, היה העיסוק חלקי בלבד, והלוחם היחיד שעבד בה – ברוך גרודניק – עשה את עבודתו בין פעולה לפעולה. הסנדלר עסק גם בהתקנת נרתיקים לאקדחים, אשפות לכדורי-רובה וכיו"ב. עזר על ידו אחיו הצעיר של סמירנוב, שהגיע לכאן מכפר מוצאו, מוראווא.

מכונת תפירה שנלקחה ב"השאלה" באחת הפעולות שימשה יסוד למת-פרה. העבודה היתה אף היא חלקית בלבד, והחייטים, טוביה פרידמאן וישראל זיג, עבדו בה "בשעות הפנאי". הם תפרו חולצות ומכנסיים צבאיים לסגל הפיקוד, ופעמים גם לשאר הלוחמים. משהתחילו להגיע משלוחי הנשק והציוד ממוסקווא השתמשו החייטים ביריעות המשי הלבן של המצנחים לתפירת חולצות ולבנים, שחסרונם היה מורגש בבסיס בחודשים האחרונים שלפני השחרור, מחמת החמרת האיסור על מלקוח חפצים אישיים⁵⁰.

במספרה עבדה אידקה פילובניק, ספרית לפי מקצועה, ששמה הלך לפנייה

48. אחד מהם כונה על שם בעליו הקודם, יורגלוויץ, איכר ממארצל, שהלשין וביתו נשרף בידי הפארטיזאנים (ראה פרק יב, "פעולות עונשין").

49. למשך תקופה קצרה (מארס 1944) צורף לפי בקשתו ל"פלוגה הקרבית", ואת מקומו מילא יוסף מלמד, שהיה עגלון בגיטו קובנא.

50. עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 28 (תקלים 8).

פרק י: הורתם ולידתם של הגדודים הקובנאיים

ביער כלוחמת אמיצה וכמשתתפת בפעולות קרביות לרוב. עליה הוטל לעסוק בשעות הפנאי שלה בתגלחת ותספורת של הלוחמים, כשכל ציודה הוא שרפרף, מספריים ותער.

שירות היגייני חשוב היתה המכבסה. פארטיזאן שרצה לכבס את לבניו היה מוסרם לידי ביילה גאנלין (קראו לה קאטיושה), שמחמת מיחוש ברגליה לא היתה מסוגלת להשתתף אף בפעולות רכש, וברצון קיבלה עליה תפקיד הכובסת בצד תפקידיה המשקיים האחרים (כגון חליבת פרות, הגשת אוכל לחולים וכד').

ואחרון־אחרון — בית־מרחץ הזיעה, שהיה חשוב ביותר לשמירה על מצב בריאותם התקין של לוחמי הגדוד ועל מצב רוחם. לפני שהוקם בתוך מתפורת מיוחדת בירכתי המחנה, קשה היתה המלחמה במגיפת הכינים. בשבתם מסביב למדורה פושטים היו הלוחמים, הם ואנשי הפיקוד בראשם, את בגדיהם אף בקור הגדול, ופולים את כיניהם בצוותה תוך שירה. מרחץ הזיעה, אף שהיה מיתקן פרימיטיבי למדי — גל אבנים מלובנות באש, שהפיצו אדים סמיכים לאחר שנשפכו עליהן קיתונות מים — היה משובב נפש כל פארטיזאן בשובו מדרך ארוכה ומפרכת, וענן האדים הרוחת חיטא את הבגדים. הקים וקיים "מוסד" זה איציק יוכניקוב. במשך הזמן למדו להפעילו בתורנות גם אחרים (בממוצע הפעילו את בית המרחץ פעמיים בשבוע), והוא שירת גם את שני הגדודים הקובנאיים האחרים.

ראוי לציין, שהשירותים האלה, רובם ככולם הוקמו או פותחו כהלכה בשלב מאוחר למדי בהתפתחות הגדוד. בתקופה הראשונה שררו בבסיס תנאי דיור, תזונה וחיים קשים ביותר. כן יש לזכור, שהשירותים לא היו על חשבון הפעולות הקרביות. אלה שעשו את כל המלאכות האלה השתתפו במיבצעים פארטיזאניים כשאר הלוחמים.

סדרי המחנה

הכיתור המתמיד, קרבתם של חילות המצב הגרמניים, והימצאם של "הפולנים הלבנים" במרחב היער, וכן סוכנים לרוב מקרב האוכלוסיה המקומית — כל אלה חייבו את מפקדת הגדוד להחזיק את המחנה תמיד במצב של כוננות ולהבטיחו בכל הדרכים מפני התקפה פתאומית. אסור היה לאיש להניח מידו את נשקו אפילו רגע אחד. אף בזמן השינה צריך היה הרובה או התת־מקלע להימצא קרוב לגופו. כן אסור היה לפשוט את הבגדים העליונים בזמן השינה, חוץ מן הנעליים.

כוננות המחנה נשענה על מערכת משמרות מורכבת, שכללה ארבעה סוגי משמר — המשמר הגדול, המשמר שבפנים המחנה, המשמר הסודי והפאטרול — ועל פקודות־קבע למשמרות, שהפרתן נחשבה לעבירה חמורה ביותר, ועלולה היתה לגרור אחריה דין מוות.

חלק רביעי: לחימה ונקם

המשמר הגדול, שכלל שלושה אנשים, ניצב על השביל היחיד שהוביל אל פנים המחנה, כדי למנוע את כניסתם של בלתי-רצויים. הוא עמד 24 שעות ביום ללא החלפת השומרים.

המשמר שבפנים המחנה ניצב בשעות הלילה בלבד (בחורף 6—8 שעות, בקיץ 5—6 שעות). עניינו של משמר זה היה למנוע הסתננות זרים מכל צד ופעולות בוגדים. כאן התחלפו השומרים כל שעה. תורן המחנה (בדרך כלל מפקד מחלקה או כיתה) היה מבקר את המשמר הגדול והמשמר הפנימי. המשמר הסודי, שכלל שני אנשים, תפקידו היה תצפית בלבד בפאתי היער על הכפר ז'אגארינה, שהיה מקום התורפה הסמוך ביותר למחנה (חנו בו ועברו דרכו לפרקים כוחות אויב), ומכאן עלולה היתה הרעה להיפתח כל רגע. משמר זה היה מגיע למקום התצפית לפני עלות השחר, והיה עוזב את המקום משהחשיך, כדי שלא יכירו בבואו ובצאתו. ביקורת המשמר בוצעה על ידי חוליית סיור.

הפאטרול שניצב בקצה השני של המחנה, ליד המרחץ, נקבע בתקופה מאוחרת — אביב 1944 — כשגדלה סכנת המצודים והתקפות הפתע מצד הגרמנים. זמן המשמר היה מ-3 עד 6 לפנות בוקר, ותפקידו היה לשמור על אותו קטע של גבול המחנה, שתחילה חשבו כי הכניסה דרכו היא מן הנמנעות, בגלל הביצות העמוקות. המשמר בוקר על ידי הקצין-התורן. פעם מצא התורן במשמר זה אחד משני השומרים ישן. הלה נשפט למוות, אך חונן.

לבסוף הרי סדר יומו של המחנה בזמנים "כתיקנם" ⁵¹:

03.30	קימה של "המשמר הסודי".
04.00	יציאה של "המשמר הסודי".
05.00	קימה של עובדי המטבח.
06.00	גמר השמירה בפנים המחנה.
06.30	קימה של כל המחנה.
07.00—08.00	ארוחת בוקר.
08.00	מיסדר בוקר, חלוקת העבודה.
08.00—13.00	עבודה.
13.00—14.00	ארוחת צהריים.
14.00—18.00	המשך העבודה.
18.00—19.00	ארוחת ערב; מתפרסם ביולטין החדשות של ראדיו מוסקווא.
19.00	מיסדר ערב לאנשי המשמרות, פקודת יום, הצבת המשמר הגדול, חילופין.
19.00—22.00	זמן חופשי, בידור.
21.00	חזרת "המשמר הסודי", המוסר דר"ח לתורן.
22.00	כיבוי אורות, שינה.

51. מובן, שלוח זמנים זה היה משתנה במקצת לפי אורך היום.